

УДК 631.11:339.92

DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2024-8-3>

Доцюк С.О.

аспірантка,

Вінницький національний аграрний університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4021-8018>

Svitlana Dotsiuk

Vinnytsia National Agrarian University

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОЦІНКИ ПРІОРИТЕТІВ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

CONCEPTUAL ASSESSMENTS OF AGRICULTURAL BUSINESS DEVELOPMENT PRIORITIES IN THE CONDITIONS OF INTERNATIONAL ECONOMIC INTEGRATION

Анотація. У статті розглянуто теоретичну сутність поняття «підприємництво» і розкрито погляди вітчизняних науковців щодо даного терміну. Досліджено важливість міжнародної економічної інтеграції, яка впливає на соціально-економічний розвиток країни, міжнародні відносини та життя людей по всьому світу. У представленій роботі автором визначено необхідні умови розвитку аграрного підприємництва для забезпечення міжнародної економічної інтеграції. Проаналізовано динаміку кількості діючих суб'єктів господарювання за обсягами їх діяльності в Україні впродовж 2018–2022 рр. Окреслено перспективи діяльності великих підприємств та виявлено ключові проблеми, які стримують розвиток малого підприємництва. Встановлено, що ефективне функціонування підприємств залежить від наявності високопрофесійних та достатньо вмотивованих працівників. Досягнення такого результату неможливе без належного фінансування. Доведено, що держава повинна створити сприятливе інституційне середовище для розвитку малого підприємництва шляхом удосконалення чинного законодавства, механізму розподілу дотацій та державної підтримки. Висвітлено переваги кооперації та зазначено інституційно-правову основу формування та функціонування кооперативів в Україні. За даними Державної служби статистики України здійснено аналіз динаміки кількості сільськогосподарських кооперативів впродовж 2018–2022 рр. Представлено негативні фактори, які вплинули на розвиток аграрного підприємництва після повномасштабного вторгнення країни-агресора на територію України. Зазначено, що через блокування морських портів вітчизняні аграрії мають обмежені можливості вільно експортувати вирощену сільськогосподарську продукцію за кордон. Запропоновано ряд стратегій, які покращать становище в Україні в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення, сприятимуть пріоритетному розмінуванню земель, зростанню рівня зайнятості сільського населення та підвищенню конкурентоспроможності товаровиробників шляхом співпраці з країнами Європейського Союзу, США, Великобританією, Канадою, Азією тощо.

Ключові слова: підприємництво, аграрне підприємництво, підприємства, інституційні умови, конкуренція, зовнішньоекономічна діяльність, кооперація, кооперативи, інтеграція, міжнародна економічна інтеграція, стратегія, умови воєнного стану.

Abstract. The article examines the theoretical essence of the concept of “entrepreneurship” and reveals the views of domestic scientists regarding this term. The importance of international economic integration, which affects the socio-economic development of the country, international relations and the lives of people around the world, is studied. In the presented work, the author defines the necessary conditions for the development of agrarian entrepreneurship to ensure international economic integration. The dynamics of the number of active economic entities by the scope of their activities in Ukraine during 2018–2022 were analyzed. The prospects for the activities of large enterprises were outlined and key problems that restrained the development of small entrepreneurship were identified. It has been established that the effective functioning of enterprises depends on the presence of highly professional and sufficiently motivated employees. Achieving such a result is impossible without adequate funding. It is proven that the state should create a favorable institutional environment for the development of small entrepreneurship by improving the current legislation, the mechanism for the distribution of subsidies and state support. The advantages of cooperation are highlighted and the institutional and legal basis for the formation and functioning of cooperatives in Ukraine is indicated. According to the State Statistics Service of Ukraine, an analysis of the dynamics of the number of agricultural cooperatives was carried out during 2018–2022. The negative factors that affected the development of agrarian entrepreneurship after the full-scale invasion of the aggressor country into the territory of Ukraine are presented. It is noted that due to the blocking of sea ports, domestic farmers have limited opportunities to freely export grown agricultural products abroad. A number of strategies have been proposed that will improve the situation in Ukraine in the conditions of martial law and post-war reconstruction, will contribute to priority demining of land, increase the level of employment of the rural population, and increase the competitiveness of commodity producers through cooperation with the countries of the European Union, the United States, Great Britain, Canada, Asia, etc.

Keywords: entrepreneurship, agrarian entrepreneurship, enterprises, institutional conditions, competition, foreign economic activity, cooperation, cooperatives, integration, international economic integration, strategy, martial law conditions.

Постановка проблеми. Міжнародна економічна інтеграція є складним процесом, однак водночас вона є і одним із засобів підвищення добробуту країн та сприяє досягненню найбільш високої ефек-

тивності виробництва, насиченню ринку товарами. Крім того, передбачає ліквідацію бар'єрів у торгівлі між країнами з метою створення єдиного спільного ринку.

В сучасних умовах великі підприємства прискорено адаптуються до нових умов реалізації своєї продукції на зовнішні ринки, що не можна сказати про мале підприємство. Однак, саме активізація розвитку кооперації у сільській місцевості дає можливість малому підприємству шукати привабливі сфери збуту продукції, збільшувати свої доходи та значно зменшувати свої витрати при придбанні необхідних ресурсів.

Маємо зауважити, що в умовах воєнного стану розвиток підприємництва набуде ефективності та конкурентоспроможності лише за сприятливих інституційних умов. Тому, виникає необхідність вирішення проблеми за допомогою впливу важелів державного регулювання. Відповідні обставини визначають актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Знання про підприємництво висвітлено у працях вітчизняних дослідників, серед яких: І.В. Гончарук [2], А.А. Дюк [5; 7], В.О. Іванченко [6], Г.М. Калетнік [7; 8], Т.В. Коломієць [8], М.Й. Малік [9–12; 18], А.А. Сахно [15], О.Г. Шпикуляк [10–12; 18; 19], Д.І. Шеленко [3] й інші. Проте, незважаючи на велику кількість досліджень, є низка питань, які вітчизняними дослідниками ще недостатньо вивчені, зокрема, питання розвитку підприємництва у післявоєнній відбудові економіки аграрного сектору.

Метою статті є дослідження сучасного стану і перспектив розвитку аграрного підприємництва в умовах міжнародної економічної інтеграції.

Вклад основного матеріалу. Підприємництво є мистецтвом ділової активності, передусім, розумовим процесом, який реалізується у формі ділового проектування через уміння організувати бізнес і достатньо успішно здійснювати функції, пов'язані з веденням власної справи. Завдяки підприємству створюються нові робочі місця та впроваджуються інновації, розвиваються нові ринки та види підприємницької діяльності.

Підприємництво пов'язане з поняттям «підприємець», яке застосовується до особи, котра задля певної вигоди, одержання доходу прагне реалізувати свої здібності, мобілізуючи різноманітні ресурси та ризикуючи при цьому своїм майном і становищем [12, с. 5, 7, 11]. Саме тому господарський ризик для підприємця залишається потужним стимулом економії ресурсів та раціонального їх витрачання, відповідального ставлення до інвестицій, детального аналізу рентабельності проектів.

Розвиток підприємництва неможливий без чітко сформованого законодавчого підґрунтя. Відповідно до статті 1 Закону України «Про підприємництво» зазначено, що «підприємництво – це безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством» [10].

Серед вітчизняних науковців не спостерігається єдності поглядів на трактування поняття «підприємництво». О.Г. Шпикуляк, М.І. Пугачов, О.Ю. Грищенко, К.Ю. Ксенофонтова виокремлюють підприємництво як надважливий інститут ринку, який становить організаційно-економічну базу для забезпечення розвитку сільських територій, формування локальної, національної, глобальної продовольчої безпеки [14, с. 172].

А.А. Дюк вважає, що під поняттям «підприємництво» слід розуміти діяльність із виробництва товарів і послуг, яка базується на меті отримання прибутку в умовах ризику [13, с. 43].

М.Й. Малік, А.А. Швець стверджують, що розвиток підприємництва є важливим аспектом відродження сільських територій в Україні та водночас важливим сектором економіки, що виконує особливу роль у створенні конкурентоспроможної продукції, оскільки є основою для подальшого розширення виробництва та підвищення рівня добробуту сільського населення [15, с. 58].

Вважаємо, що під терміном «підприємництво» слід розуміти процес створення та управління бізнесом, кінцевою метою якого є отримання бажаного результату – прибутку.

В сучасних умовах аграрне виробництво спроможне задовольняти не тільки продовольчі потреби населення, а й бути основою для розвитку зовнішньої торгівлі. Здійснення ефективної зовнішньоекономічної діяльності вітчизняними аграрними підприємствами сприятиме підвищенню їхньої конкурентоспроможності на світових ринках, формуванню раціональної структури експорту й імпорту, а також залученню іноземних інвестицій в аграрну сферу країни на взаємовигідних умовах [6, с. 148–149].

Найбільш конкурентоспроможними в Україні залишаються великі підприємства, які оснащені новітнім обладнанням, забезпечені компетентним кадровим персоналом, впроваджують нові технології у виробництво до вимог часу та ринку. Вважаємо, що кадровий потенціал залишається підґрунтям для розвитку трудових можливостей підприємства, який потребує постійного підвищення освітнього та кваліфікаційного рівня, психофізіологічних характеристик і мотивацій. Проте, без належного фінансування цього досягти неможливо.

Здійснивши аналіз динаміки кількості діючих суб'єктів господарювання за обсягами їх діяльності впродовж 2018–2022 рр. можна зробити висновок, що в Україні у 2022 році в порівнянні з 2018 роком відбулося збільшення кількості діючих суб'єктів господарювання у великому підприємстві на 48 одиниць. Однак, впродовж аналізованого періоду спостерігається зменшення кількості діючих суб'єктів господарювання у малому та середньому підприємстві (табл. 1).

Взявши до уваги ситуацію у сфері малого підприємства у вітчизняному аграрному секторі, можна побачити, що вона залишається нестійкою і може бути охарактеризована: нестабільністю фінансово-економічного стану; низьким рівнем інвестиційної активності внаслідок дефіциту власних оборотних засобів; наявністю істотних обмежень в одержанні банківських, комерційних кредитів і позик; низьким рівнем захищеності малого підприємства в аграрному секторі від корупції; нестабільністю міжгосподарських зв'язків, низьким рівнем узгодженості товарної, цінової і збутової політики малих форм агробізнесу в аграрному секторі [3, с. 83].

Погоджуємося з думкою Гуменюк М.М., Неміш Д.В., Баланюк І.Ф. та Шеленко Д.І., які вважають, що для забезпечення ефективного функціонування малих аграрних підприємницьких структур України в умовах посилення європейської та глобальної конкуренції потребує відповідних інструментів регулювання

Таблиця 1 — Кількість діючих суб'єктів господарювання за обсягами їх діяльності за 2018–2022 рр.

Назва	Роки					Відхилення (+; -) 2022/2018
	2018	2019	2020	2021	2022	
Суб'єкти великого підприємництва, од.						
Усього по Україні	446	518	512	610	494	48
Суб'єкти середнього підприємництва, од.						
Усього по Україні	16476	18129	17946	17811	15037	-1439
з них фізичні-особи підприємці	419	378	344	309	254	-165
Суб'єкти малого підприємництва, од.						
Усього по Україні	1822671	1922978	1955119	1937827	1716977	-105694
з них фізичні-особи підприємці	1483297	1560650	1599411	1585105	1470330	-12967
З них суб'єкти мікропідприємництва, од.						
Усього по Україні	1764737	1864013	1898902	1880858	1671558	-93179
з них фізичні-особи підприємці	1471965	1550633	1591031	1576208	1465345	-6620

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України [9]

на різних рівнях управлінської системи – від макро- до мікрорівня [3, с. 81].

Отже, в Україні існує низка проблем, які перешкоджають розвитку малому підприємству. Основну роль у цих перетвореннях повинна відіграти держава, яка створить інституційні умови ефективності функціонування малого підприємства шляхом удосконалення чинного законодавства, державної підтримки, розумних дотацій, інвестування, страхування тощо.

Підприємство позиціонується в інституційному середовищі як специфічне, спеціалізоване за функціональним призначенням утворення, яке підпадає під дію регуляторних механізмів – конкуренції, ціноутворення, інфраструктури, кооперації, кластеризації, державного управління [11, с. 33]. Виходячи на зовнішній ринок, підприємства з великим обсягом окремого виду продукції мають змогу легше знаходити канали збуту для реалізації продукції, що не можна сказати про малі підприємства, в тому числі про сімейні фермерські господарства. Розвиток кооперативів у сільській місцевості дає можливість малим підприємствам забезпечити вирішення потреб у виробництві, переробці, зберіганні та реалізації сільськогосподарської продукції як на внутрішній, так і на зовнішній ринок.

Крім того, активізація розвитку кооперації та інтеграції сільськогосподарських підприємств формує низку переваг для здійснення виробничо-господарської діяльності, основними серед яких є:

- нарощування матеріально-технічних потужностей та проведення інноваційної модернізації виробничо-господарської діяльності;
- підвищення параметрів ефективності функціонування стратегічних бізнес-процесів сільськогосподарських підприємств;
- покращення можливостей щодо завоювання нових сегментів аграрного ринку та зміцнення конкурентних позицій підприємств щодо основних конкурентів;
- підвищення рівня якості та безпеки аграрної продукції;
- поглиблення горизонтально-вертикальної диверсифікації виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств;
- розвиток кадрового персоналу та покращення рівня його професійних компетенцій на засадах взаємного

обміну досвідом, знаннями та вміннями в процесі інтегрованої виробничо-господарської діяльності [10, с. 389].

Інституційно-правову основу формування та функціонування кооперативів забезпечує: Конституція України, Земельний кодекс України, Цивільний кодекс України, Податковий кодекс України, Господарський кодекс України, Закони України «Про кооперацію», «Про сільськогосподарську кооперацію» тощо.

В Законі України «Про кооперацію» зазначено, що метою кооперації є задоволення економічних, соціальних та інших потреб членів кооперативних організацій на основі поєднання їх особистих та колективних інтересів, поділу між ними ризиків, витрат і доходів, розвитку їх самоорганізації, самоуправління та самоконтролю. Основні види кооперативів також встановлюються Законом України «Про кооперацію», згідно якого відповідно до завдань та характеру діяльності кооперативи поділяються на:

1) виробничий кооператив – кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних осіб для спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку;

2) обслуговуючий кооператив – кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб для надання послуг переважно членам кооперативу, а також іншим особам з метою провадження їх господарської діяльності;

3) споживчий кооператив (споживче товариство) – кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб для організації торговельного обслуговування, заготівель сільськогосподарської продукції, сировини, виробництва продукції та надання інших послуг з метою задоволення споживчих потреб його членів [8].

За даними Державної служби статистики України можна побачити, що в Україні суб'єкти господарювання надають перевагу обслуговуючим кооперативам. Однак, кількість виробничих кооперативів залишається досить велика (рис. 1).

Не менш важливим в Україні залишається створення необхідних умов розвитку аграрного підприємства для забезпечення міжнародної економічної інтеграції (рис. 2).

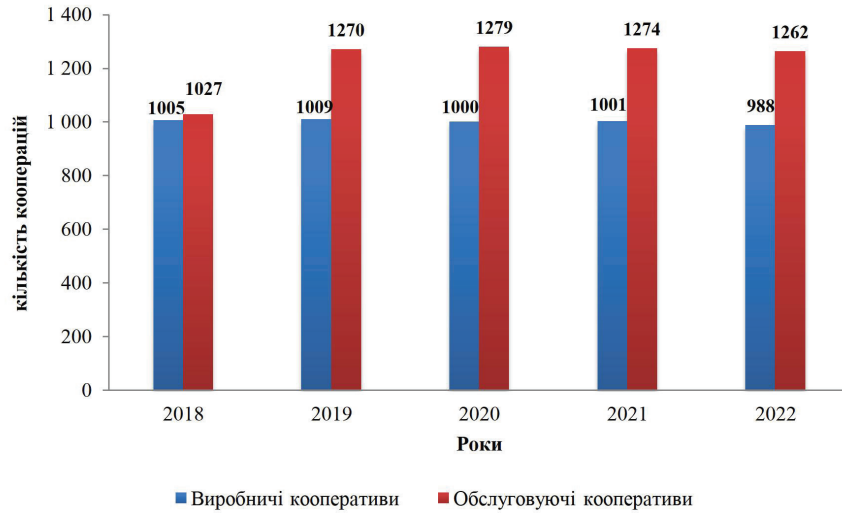

Рисунок 1 – Функціонування сільськогосподарських кооперативів в Україні

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України [9]

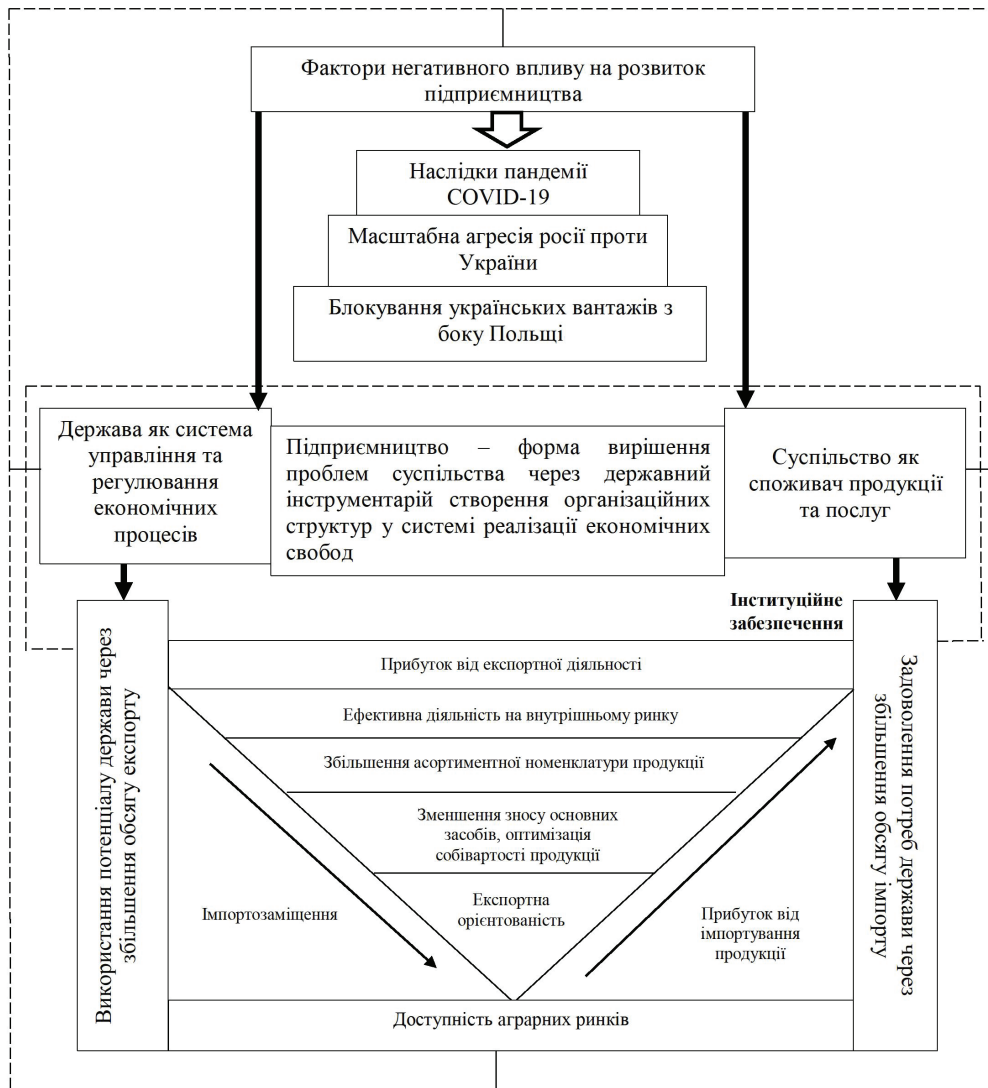

Рисунок 2 – Необхідні умови розвитку аграрного підприємництва для забезпечення міжнародної економічної інтеграції

Джерело: розроблено автором

Варто також зауважити, що триваючі військові дії, які ведуться країною-агресором на території України, вкрай негативно вплинули на розвиток аграрного підприємництва, зокрема:

1) ускладнилося проведення посівних кампаній через значні площі забруднених земель, а також у зв'язку із збільшенням ціни на пальне, міңдобрива тощо;

2) порушено цілісність ланцюгів постачання продукції сільського господарства та харчових продуктів (від первинного виробництва до реалізації продукції споживачеві);

3) ускладнилося забезпечення базових продовольчих потреб у найбільш постраждалих регіонах країни;

4) через блокування країною-агресором морських портів України вітчизняні аграрії мають обмежені можливості вільно продавати вирощену сільськогосподарську продукцію тощо.

Враховуючи усі наслідки, важливим залишається реалізація відповідних заходів на внутрішньодержавному рівні, серед них:

– стратегія продовольчої безпеки України на період до 2027 року, яка ставить за основу пріоритетне розмінування сільськогосподарських земель, передбачає наповнення державних резервів продуктами, створення системи моніторингу продовольчої безпеки, залучення інвестицій в аграрний сектор економіки України, а також продовження стратегічного партнерства з країнами Європейського Союзу, США, Великобританією, Канадою та країнами Азії [16];

– стратегія розвитку підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції в умовах воєнного часу та повоєнного відновлення аграрної економіки України дає можливість збільшити кількість малих та середніх підприємств у сільській місцевості, сприяє розвитку

сільськогосподарських кооперативів зі збільшенням кількості сімейних фермерських господарств [18];

– стратегія розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року, забезпечує підвищення конкурентоспроможності продукції, розширення товарної номенклатури експорту, диверсифікацію ринків збуту, а також підтримку і розвиток існуючих ринків [17];

– дотримання рекомендацій та програмних документів, які пов'язані з наданням Україні статусу офіційного кандидата на вступ до Європейського Союзу.

Висновки. На основі результатів дослідження можна зробити висновок, що розвиток аграрного підприємництва сприятиме розвитку сільських територій. Досить помітно, що великі підприємства в умовах воєнного стану залишаються більш стійкими, а малі суб'єкти господарювання зазнають значних втрат. З огляду на це вважаємо, що кооперативний рух на селі є надзвичайно важливим для малих підприємств, в тому числі для сімейних фермерських господарств, який позитивно впливатиме на формування ефективного виробництва; створюватиме прозору, тобто без посередників, мережу збуту сільськогосподарської продукції; нормалізуватиме відносини між товаровиробниками, споживачами, державою, що в свою чергу, веде до розвитку інших видів кооперації.

Окрім цього, важливим для розвитку аграрного підприємництва залишається реалізація стратегій, які дають можливість покращити соціально-економічне становище України в цілому в умовах воєнного стану, підвищити зайнятність населення у сільській місцевості, наповнити ринок агропродукцією та зменшити залежність від імпорту.

Бібліографічний список:

1. Брояка А. А. Перспективи розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств АПК. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2020. № 1. С. 146–159. DOI: <https://doi.org/10.37128/2411-4413-2020-1-10>
2. Гончарук І. В. Роль фінансового планування у розвитку малого і середнього бізнесу. *Ефективна економіка*. 2017. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5770> (дата звернення: 15.08.2024).
3. Гуменюк М. М., Неміш Д. В., Баланюк І. Ф., Шеленко Д. І. Основні чинники ефективного функціонування малого аграрного підприємництва. *Вісник аграрної науки*. 2021, № 9 (822). С. 80–88. DOI: <https://doi.org/10.31073/agroviznyk202109-11>
4. Державна служба статистики України: Економічна статистика. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.08.2024).
5. Дюк А. А. Еволюційні аспекти становлення теорії й практики розвитку підприємництва у системі ринку. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2023. № 2(82). С. 42–49. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2023-82-7>.
6. Іванченко В. О. Організаційно-інституційне забезпечення сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві. *Міжнародний науково-виробничий Журнал «Економіка АПК»*. 2020. № 12. С. 74–80. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202012074>.
7. Калетнік Г. М., Дюк А. А. Розвиток кооперації в енергетичній сфері організаційно-економічної соціалізації підприємницького господарювання на селі. *Міжнародний науково-виробничий Журнал «Економіка АПК»*. 2020. № 11. С. 19–29. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011019>
8. Калетнік Г. М., Коломієць Т. В. Підвищення ефективності функціонування підприємств АПК на основі формування і використання інтелектуального капіталу. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2020. № 4. С. 7–19. DOI: <https://doi.org/10.37128/2411-4413-2020-4-2>
9. Малік М. Й., Швець А. А. Роль підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції у розвитку сільських територій. *Міжнародний науково-виробничий Журнал «Економіка АПК»*. 2021. № 7. С. 50–62. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107050>
10. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Розвиток аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій. *Міжнародний науково-виробничий Журнал «Економіка АПК»*. 2017. № 2. С. 5–16.
11. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Супрун О. М. Розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі: макроекономічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2017. Т. 2. Вип. 1 (49). С. 32–37.
12. Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін. Підприємницька діяльність в аграрній сфері економіки: монографія / за ред. М. Й. Маліка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2023. 208 с.
13. Про кооперацію: Закон України від 10.07.2003 р. № 1087-IV (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15#Text> (дата звернення: 01.08.2024).

14. Про підприємництво: Закон України від 07.02.1991 р. № 698-XII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text> (дата звернення: 07.08.2024).
15. Сахно А. А., Салькова І. Ю., Слободянюк А. О. Особливості оцінювання рівня конкурентоспроможності підприємств. *Регіональна бізнес-економіка та управління*. 2018. № 1(57). С. 77–86.
16. Стратегія продовольчої безпеки України на період до 2027 року. URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/uploads/public/65f962773/65f962773d10a274352226.pdf> (дата звернення: 19.08.2024).
17. Стратегія розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-%D1%80> (дата звернення: 19.08.2024).
18. Луленко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін. Стратегія розвитку підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції в умовах воєнного часу та повоєнного відновлення аграрної економіки України. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2022. 32 с.
19. Шпикуляк О. Г., Пугачов М. І., Грищенко О. Ю., Ксенофонтова К. Ю. Економічні тенденції розвитку аграрного підприємництва в сучасних умовах: аспекти воєнного часу. *Modern Economics*. 2023. № 41. С. 170–178. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V41\(2023\)-24](https://doi.org/10.31521/modecon.V41(2023)-24).
20. Шпикуляк О. Г. Кадровий потенціал та його формування в аграрних підприємствах. *Міжнародний науково-виробничий Журнал «Економіка АПК»*. 2004. № 1. С. 155–159.

References:

1. Broyaka A. A. (2020) Perspektyvy rozvytku zovnishnoekonomichnoi diialnosti pidpriemstv APK [Prospects for the development of foreign economic activity of the enterprises of agrarian and industrial complex]. *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky – Economics, finance, management: topical issues of science and practical activity*, no. 1, pp. 146–159. DOI: <https://doi.org/10.37128/2411-4413-2020-1-10>
2. Honcharuk I. V. (2017) Rol finansovoho planuvannya u rozvytku maloho i serednoho biznesu [The role of financial planning for the development of small and medium business]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, no. 9. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5770> (accessed August 15, 2024).
3. Humeniuk M. M., Nemish D. V., Balaniuk I. F., Shelenko D. I. (2021) Osnovni chynnyky efektyvnoho funktsionuvannya maloho aharnoho pidpriemnytstva [Main factors of effective functioning of small agricultural business]. *Visnyk aharnoi nauky – Bulletin of Agricultural Science*, no. 9 (822), pp. 80–88. DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202109-11>
4. Derzhavna sluzhba statystryky Ukrainy: Ekonomichna statystryka [State Statistics Service of Ukraine: Economic statistics]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed August 3, 2024).
5. Diuk A. A. (2023) Evoliutsiini aspekty stanovlennia teorii y praktyky rozvytku pidpriemnytstva u systemi rynku [Evolutionary aspects of formation of theory and practice of entrepreneurship development in the market system]. *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia – Scientific view: economics and management*, no. 2 (82), pp. 42–49. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2023-82-7>
6. Ivanchenko V. O. Orhanizatsiino-instyutsiine zabezpechennia staloho rozvytku pidpriemnytstva v silskomu hospodarstvi [Organizational and institutional support for sustainable development of entrepreneurship in agriculture]. *Mizhnarodnyi naukovy-vyrobnychiy Zhurnal “Ekonomika APK” – International scientific and production journal “Economics of APC”*, no. 12, pp. 74–80. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202012074>
7. Kaletnik G. M., Diuk A. A. (2020) Rozvytok kooperatsii v enerhetychnii sferi orhanizatsiino-ekonomichnoi sotsializatsii pidpriemnytskohohospodariuvanniaseli [Development of cooperation in the energy sphere of organizational and economic socialization of entrepreneurial management in the rural area]. *Mizhnarodnyi naukovy-vyrobnychiy Zhurnal “Ekonomika APK” – International scientific and production journal “Economics of APC”*, no. 11, pp. 19–29. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011019>
8. Kaletnik G. M., Kolomiets T. V. (2020) Pidvyshechennia efektyvnosti funktsionuvannya pidpriemstv APK na osnovi formuvannya i vykorystannia intelektualnogo kapitalu [Efficiency increasing of agricultural enterprises on the basis of formation and use of intellectual capital]. *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky – Economics, finance, management: topical issues of science and practical activity*, no. 4 (54), pp. 7–19. DOI: <https://doi.org/10.37128/2411-4413-2020-4-2>.
9. Malik M. Yo., Shvets A. A. (2021) Rol pidpriemnytstva, kooperatsii ta ahropromyslovoi intehtratsii u rozvytku silskykh terytorii [The role of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration in the development of rural areas]. *Mizhnarodnyi naukovy-vyrobnychiy Zhurnal “Ekonomika APK” – International scientific and production journal “Economics of APC”*, no. 7, pp. 50–62. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107050>
10. Malik M. Yo., Shpykuliak O. H. (2017) Rozvytok aharnoho pidpriemnytstva v umovakh instyutsionalnykh transformatsii [Development of agrarian entrepreneurship in conditions of institutional transformations]. *Mizhnarodnyi naukovy-vyrobnychiy Zhurnal “Ekonomika APK” – International scientific and production journal “Economics of APC”*, no. 2, pp. 5–16.
11. Malik M. Yo., Shpykuliak O. H., Suprun O. M. (2017) Rozvytok pidpriemnytskoi diialnosti v aharnomusektori: makroekonomichnyi aspekt [The development of entrepreneurial activities in the agricultural sector: macroeconomic aspect]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: “Ekonomika” – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: “Economy”*, vol. 1 (49), pp. 32–37.
12. Lupenko Yu. O., Malik M. Yo., Shpykuliak O. H. (2023) *Pidpriemnytska diialnist v aharnii sferi ekonomiky: monohrafiia* [Entrepreneurial activity in the agrarian sphere of economy: monograph]. Kyiv: Natsionalnyi naukovyi tsentr “Instytut aharnoi ekonomiky”. (in Ukrainian)
13. Pro kooperatsiiu : Zakon Ukrainy [About cooperation: Law of Ukraine № 1087-IV]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15#Text> (accessed August 1, 2024).
14. Pro pidpriemnytstvo : Zakon Ukrainy [About entrepreneurship: Law of Ukraine № 698-XII]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text> (accessed August 7, 2024).
15. Sakhno A. A., Salkova I. Yu., Slobodyanyuk A. O. (2018) Osoblyvosti otsiniuvannya rivnia konkurentospromozhnosti pidpriemstv [Features of assessing the level of competitiveness of enterprises]. *Rehionalna biznes-ekonomika ta upravlinnia – Regional business economics and management*, no. 1 (57), pp. 77–86.
16. Stratehiia prodovolchoi bezpeky Ukrainy na period do 2027 roku [Food security strategy of Ukraine for the period until 2027]. Available at: <https://minagro.gov.ua/storage/app/uploads/public/65f962773/65f962773d10a274352226.pdf> (accessed August 19, 2024).
17. Stratehiia rozvytku eksportu produktsii silskoho hospodarstva, kharchovoi ta pererobnoi promyslovosti Ukrainy na period do 2026 roku [Strategy for the development of exports of agricultural products, food and processing industry of Ukraine for the period until 2026]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-%D1%80> (accessed August 19, 2024).

18. Lupenko Yu. O., Malik M. Yo., Shpykuliak O. H. (2022) *Stratehiia rozvytku pidpriemnytstva, kooperatsii ta ahropromyslovoi intehratsii v umovakh voiennoho chasu ta povoiennoho vidnovlennia ahrarnoi ekonomiky Ukrainy* [Strategy for the development of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration in the conditions of wartime and post-war recovery of the agrarian economy of Ukraine]. Kyiv: Natsionalnyi naukovyi tsentr "Instytut ahrarnoi ekonomiky". (in Ukrainian)
19. Shpykuliak O. H., Pugachov M. I., Hryshenko O. Yu., Ksenofontova K. Yu. (2023) Ekonomichni tendentsii rozvytku ahrarnoho pidpriemnytstva v suchasnykh umovakh: aspekty voiennoho chasu [Assessment of the Effectiveness of Development of Agrarian Entrepreneurship in Modern Economic Conditions: Aspects of Wartime and Post-War Recovery]. *Modern Economics – Modern Economics*, no. 41, pp. 170–178. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V41\(2023\)-24](https://doi.org/10.31521/modecon.V41(2023)-24)
20. Shpykuliak O. H. (2004) Kadrovyi potentsial ta yoho formuvannia v ahrarnykh pidpriemstvakh [Personnel potential and its formation in agricultural enterprises]. *Mizhnarodnyi naukovo-vyrobnychiy Zhurnal "Ekonomika APK" – International scientific and production journal "Economics of APC"*, no. 1. pp. 155–159.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2024